

Петро ЧЕРНЕГА
Володимир КУЧЕР
Анатолій БАЙРАКІВСЬКИЙ
 Київ

ДО ПРИЧИН РОЗВ'ЯЗАННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

11 ЛИПНЯ 1914 р. у Сараєво сербський патріот, гімназист Гаврило Принцип вбиває наступника Австрійського трону Франца-Фердинанда. 23 липня Австро-Угорщина вручила Сербії фатальний ультиматум. Монархію Габсбургів підтримала Німеччина. 24-25 липня царський міністр іноземних справ С.Д. Сазонов заявив представникам європейських держав у Петербурзі, що Росія не дозволить Австро-Угорщині йти на територіальні загарбання, ставши, таким чином, на сторону Сербії.

До 4 серпня країни Троїстого союзу (Австро-Угорщина, Німеччина, Італія) і Антанти (Росія, Англія, Франція) оголосили одна одній війну. До кінця року вона переросте у світову, і в неї буде втягнуто 38 з 59 держав світу з населенням 1,5 млрд. чоловік.

За роки війни до армії мобілізують 73,5 млн. чоловік, 10 млн. з яких загине, 20 млн. будуть поранені, а 3,5 млн. залишаться інвалідами.

Чому локальний австро-сербський конфлікт набрав загальноєвропейського характеру, чому Балканський півострів став одним з головних вогнищ міжнародної напруженості? Чи існувала альтернатива війні, чи боротьба імперіалістичних держав за переділ світу була неминучою?

Російські історики Інституту слов'янознавства і балканістики в колективній праці роблять такий висновок: «Неможливо пояснити перетворення Балкан в небезпечне вогнище Європи тільки суперництвом там протиборствуючих угруповань держав... Цей сумний факт

став можливим тому, що боротьба держав поєднувалася там з суперництвом молодих національних держав, з прагненням буржуазії окремих країн досягти переваги на півострові, зайняти перше місце під балканським сонцем, потіснити сусідів».

Здавалось, що спокій на Балкани прийде після цілковитої поразки Туреччини в першій Балканській війні 1912-1913 рр. і перемоги Сербії, Чорногорії, Греції і Румунії над Болгарією в другій Балканській війні. За Бухарестським миром 1913 р. до Сербії і Греції відійшла частина Македонії, а Південна Добруджа дісталася Румунії. Болгарія відмовилася на користь Туреччини від Адріанополя.

Переможена Болгарія виступила з протестом проти грабіжницьких умов договору. Зав'язалися вузли найгостріших протиріч: болгаро-румунських навколо Південної Добруджі, болгаро-грецьких і сербських стосовно розмежувань в Македонії і болгаро-турецьких — заради земель у Фракії.

В Сербії таємна офіцерська організація «Чорна рука», яка тісно співпрацювала з контррозвідкою Росії, вела пропаганду війни проти Австро-Угорщини за визволення і об'єднання югославських земель навколо королівства?

Заручившись підтримкою австро-німецької сторони, прагнула реваншу Туреччина.

Бухарестський договір створив сприятливі умови для підступної великодержавної дипломатії країн Антанти і Троїстого союзу в Південно-Східній Європі. Обидві коаліції намагалися притягнути на свою сторону балканські країни, об'єднавши їх в загальний блок.

Російський імператор
Ніколай II

Спадкоємець сербського
престолу королевич
Олександр

Спадкоємець
чорногорського престолу
королевич Данило

Командувач військами
Віленського військового
округу генерал від кавалерії
П.Ренненкамф

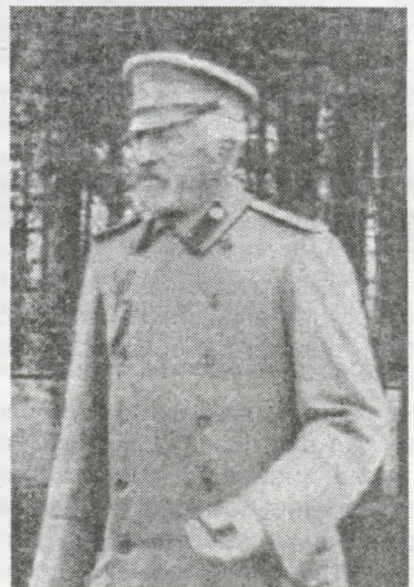
Командувач військами
Варшавського військового
округу генерал від кавалерії
Я.Жилинський

Генерал від кавалерії
О.Самсонов

Головнокомандуючий
французькими арміями
генерал Жофр

Верховний
головнокомандувач князь
Ніколай Ніколаєвич у
своїй ставці

Фельдмаршал Кітчнер (англійський
воєнний міністр)

Головнокомандувач англійським флотом
і начальник флотилії в Північному морі
адмірал Джон Джеліко

Німецький кайзер Вільгельм II
(останнє фото)

Фельдмаршал Гінденбург, керуючий
операціями німецьких військ
у Польщі

Англійський король Георг V обходить
стрій моряків.

Але ця їхня політика зазнала краху.

Не було ніякої надії, що балканські держави домовляться між собою про мирний передел кордонів. Етнічна строкатість населення півострова, складна і трагічна його історія не лишали підстав для задоволення взаємних домагань.

Але головною причиною світової війни були економічні й політичні протиріччя між державами Антанти і Троїстого союзу. Найгостріші суперечності виявилися насамперед між Німеччиною і Росією, Німеччиною і Великою Британією, Німеччиною і Францією, Австро-Угорщиною і Росією, а також між державами всередині самих воєнних блоків.

Воєнному протиборству Німеччини і Росії передувало протистояння німецького і російського імперіалізму на економічному та політичному ґрунті. Німеччина намагалася підкорити Росію економічно і послабити її в політичному і військовому відношенні. Вона планувала «повернути» Російську імперію на Схід, відкинувши її до кордонів Московського князівства. Міністр внутрішніх справ Німеччини Г. фон Дельбрюк стверджував: «Росію необхідно перетворити в колишню напівазіатську державу»³.

Зовнішньополітичну доктрину імперських кіл підтримувала громадська організація шовіністичного спрямування — Паннімецький союз. Її центральний орган «Аллдейче блеттер» не переставав пропагувати ідею відторгнення від Росії українських земель. Він неодноразово повторював, що могутність Росії по відношенню до Європи і Близького Сходу зумовлена наявністю України. Якщо захопити її, цю коштовну економічну перлину, то Росія відтиснеться до Волги й Уралу, перестане бути європейською країною і перетвориться на пересічне азіатське державне об'єднання.

На шляху Німеччини до світового панування стояли також Англія і Франція. Німецькому імперіалізму марилася колоніальна імперія в Центральній Африці, він прагнув покласти край пануванню Англії на морі, захопити промислово розвинені північно-східні райони Франції. В свою чергу, правлячі кола Англії хотіли зберегти свої колонії та панування на морі, відібрати у Туреччини багаті нафтою Месопотамію і частину Аравійського півострова.

Понад 40 років Франція носилась з ідеєю реваншу за поразку у франко-пруській війні 1870-1871 рр. Вона розраховувала повернути собі Ельзас та Лотарингію, приєднати лівий

берег Рейну та Саарський вугільний басейн. Австро-Угорщина не лише намагалася зберегти величезні колоніальні володіння в Європі, а й виношувала загарбницькі плани щодо Волині і Поділля, що перебували у складі Росії, та балканських країн — Сербії, Боснії і Герцеговини.

Яка ж роль Російської імперії у розв'язанні Першої світової війни? Сьогодні російська історична наука визнає, що за роки радянської влади вивчення історії війни велося тенденційно, односторонньо, з класових позицій. Цей глобальний конфлікт перебував у тіні жовтневого перевороту більшовиків. До цього часу немає жодної повноцінної узагальнюючої праці про Велику світову війну 1914-1918 рр., як її називають у світі.⁴

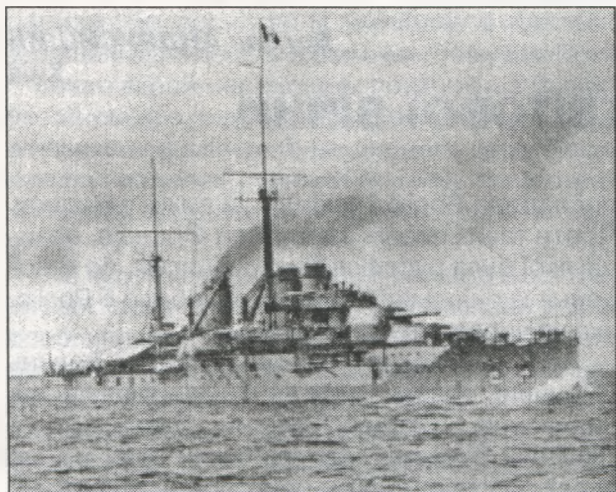
Але якщо історична школа академіка М.М. Покровського відводила Росії роль призвідниці війни, то учасники спеціальної наукової сесії у 1968 р. заявили, що «їй належить другорядна роль у порівнянні з головними імперіалістичними державами — Англією і Німеччиною». Відкинули вони і концепцію про роль царизму як «сторожового собаки імперіалістичних інтересів» та інші.⁵

Вивіши Росію з когорти паліїв війни і не заперечуючи тези, що імперія займала першорядні позиції в територіальному розподілі світу, російські історики стверджували, що імперія була в першу чергу зацікавлена у збереженні статус-кво, ніж у перекроюванні карти земної кулі.

На наш погляд, такі висновки не в повній мірі відповідають історичній дійсності. Об'єктивність дослідження проблеми швидше присутня у висновках А.В. Ігнат'єва, який стверджує, що «імперському менталітету правлячої бюрократії навіть не спадало на думку хоч би тимчасово відмовитись від великодержавної ролі, в крайньому разі в традиційних східному і слов'янських питаннях. Збереглися експансіоністські прагнення в Азії, можливість здійснення яких, однак, була обмежена необхідністю концентрації сил в Європі і конкуренцією інших держав».⁶

Російський царизм з часів Івана Грозного не залишала ідея перетворення імперії в «третій Рим». Завжди думав про те, щоб російський хрест поставити на турецькій мечеті Аїя Софія, і останній імператор Микола II.

«Вікно в Європу», вирубане Петром I, мало сприяло експансіоністським планам імперії. Лише загарбання України, Криму і вихід до

Французський дредноут

Чорного моря перетворили Росію в могутню державу.

«Для створення Великої Росії, — писав у 1908 р. П.Б.Струве, — є лише один шлях — направити всі сили на ту область, яка дійсно підсильна її реальному впливу. Це — весь басейн Чорного моря, тобто всі європейські і азіатські країни, що виходять до Чорного моря. Там для нашого незаперечного господарчого і економічного панування є справжній базис: люди, кам'яне вугілля, залізо... Основою російської зовнішньої політики мусить бути, таким чином, економічне панування в басейні Чорного моря».⁷

Україна, а саме її мав на увазі П.Б. Струве, впродовж декількох віків з її великими людськими і економічними ресурсами була справжнім базисом колоніальної експансії царизму. Ще далі йде в розробці загарбницьких планів імперії її міністр іноземних справ С.Д. Сазонов, нагадуючи цареві, що той, хто володіє протоками Босфор і Дарданелли «має ключ для наступального руху в Малу Азію і для гегемонії на Балканах».⁸

Деякі російські дослідники закликають не ігнорувати морального фактору виступу Росії на захист Сербії, що зазнала нападу Австро-Угорських військ. Але яка ціна цього морального фактора? З 10 млн. чоловік, що загинули у війні, 5 млн. були росіяни, українці, білоруси та представники інших народів імперії.

Велика Перша світова війна мала колосальне соціально-економічне і епохальне загальноісторичне значення. Наслідками війни і могутніх революційних катаклізмів стали розпад імперій Романових, Гогенцоллернів і турець-

ких султанів, почався незворотний процес руйнування колоніальних держав — Великої Британії і Франції, на історичну арену вийшли нові держави: Австрія, Угорщина, Польща і Фінляндія, Чехословаччина і Югославія, Радянська Росія і Українська Народна Республіка, держави Прибалтики, Кавказу, Близького і Середнього Сходу.

Мирні договори, укладені державами-переможцями з Німеччиною та її союзниками в 1919 р., створення Ліги націй і угоди, підписані в 1921-1922 рр. у Вашингтоні, зафіксували нове співвідношення сил у Європі, Африці й на Далекому Сході.

ЛІТЕРАТУРА

1. Международные отношения на Балканах 1856—1878. — М., 1986. — С.410.
2. Писарев Ю.А. Российская контрразведка и тайная сербская организация «Черная рука». — Новая и новейшая история. — 1993. — № 1.
3. Теодорович Й.М. Разработка правительством Германии программ завоеваний на Востоке в 1914—1915 гг. — Первая мировая война. — М., 1986. — С.116—118.
4. Виноградов В.Н. Еще раз о новых подходах к истории первой мировой войны. — Новая и новейшая история. — 1995. — № 5.
5. Первая мировая война 1914—1918. — М., 1968.
6. Виноградов В.Н. Там же. — С.68.
7. Струве П.Б. Великая Россия. — Русская мысль. — 1908. — №1. — С. 146.
8. Писарев Ю.А. Новые подходы к изучению истории первой мировой войны. — Новая и новейшая история. — 1993. — С.51.

Імператор Вільгельм зі своїм штабом в районі Іпра